

**Ομιλία του Ομότιμου Καθηγητή του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου
Αθηνών, κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη,**

Κυρία Γενική Γραμματεύ, κύριε Δήμαρχε, εκπρόσωποι των αρχών και του λαού, κυρίες και κύριοι, πολίτες των Καλαβρύτων. Πρωτοήλθα στα Καλάβρυτα ως μαθητής του Παγκυπρίου Γυμνασίου αφού ο Πρόεδρος είχε την καλοσύνη να θυμηθεί την καταγωγή μου. Πρωτοήλθαμε εδώ ένα καλοκαίρι εκδρομή από το σχολείο. Οι δρόμοι ήταν ακόμα χωματόδρομοι, και ακούσαμε τότε για το Ολοκαύτωμα και είναι μεγάλη μου τιμή απόψε που μπορώ να μοιραστώ μερικές σκέψεις μαζί σας με αφορμή την Διεθνή Ημέρα Μουσείων, το πρόβλημα της ιστορικής γνώσης και βέβαια με την ανάμνηση του Ολοκαυτώματος οπωσδήποτε στην μνήμη μας και στο πνευματικό περιβάλλον της σημερινής εκδήλωσης.

Η Διεθνής Ημέρα των μουσείων προσφέρεται ως μια καλή ευκαιρία για να θαυμάσουμε και να καμαρώσουμε την καλλιτεχνική και ιστορική κληρονομιά που έχει αποθησαυριστεί στα μουσεία της μικρής αυτής χώρας που γίνεται τόσο μεγάλη μέσα από τον πλούτο του πολιτισμού της. Πρόκειται, πράγματι για τον ανεκτίμητο θησαυρό της χώρας μας, της Ελλάδας. Και δεν θα δίσταζα να πω ότι κατά την γνώμη μου η οικονομία και η κοινωνία της χώρας θα είχαν πολλά να κερδίσουν και να ωφεληθούν αν ήταν κατά πρώτο λόγο οργανωμένες γύρω από τον πολιτισμό, τον αρχαιολογικό πλούτο, τα ιστορικά μνημεία άρα και τα μουσεία αυτής της χώρας.

Η ημέρα των μουσείων όμως μας φέρνει αντιμέτωπους και με κάτι άλλο. Τον προβληματισμό για τις ιστορικές διαδρομές που παρήγαγαν από τι βλέπουμε στα μουσεία, που δεν είναι πάντα τα προϊόντα της ανθρώπινης δημιουργικότητας και ιδιοφυίας που μας ευφραίνουν, που μας ευχαριστούν, που μας κάνουν που θαυμάζουμε, αλλά συχνά είναι τα τεκμήρια των συμφορών και του ανθρώπινου πόνου που αποτελεί τον αχώριστο σύντροφο στην πορεία του ανθρώπου και σε αυτό το επίπεδο η μαρτυρία των μουσείων παραμένει ανεκτίμητη. Γιατί συμβάλλει στην ωριμότητα των ατόμων και των κοινωνιών, στην απαλλαγή από απλοϊκές αφέλειες, από την υπερεκτίμηση των δυνάμεων μας. Εκείνο που οι αρχαίοι Έλληνες αποκάλεσαν ύβρη. Είναι ή οφείλουν να είναι λοιπόν σχολεία τα μουσεία, όχι μόνο καλλιτεχνικής αγωγής, εγκυκλοπαιδικής κατάρτισης, ιστορικής ενημέρωσης αλλά και καλλιέργειας της ηθικής ευαισθησίας και των ατόμων που τα επισκέπτονται και των ομάδων αλλά και ολόκληρων κοινωνιών. Και αγωγοί για την ανάπτυξη της ικανότητας να συνυπάρχουμε σε οργανωμένα σύνολα με κοινούς στόχους και αξίες, κοινωνικά σύνολα ικανά να αναπτύσσουν την αλληλεγγύη και την κοινωνική τους συνοχή.

Αλλιώς οι κοινωνίες δεν μπορούν να επιβιώσουν. Όλες αυτές οι προσδοκίες και παραδοχές, θέτουν κάπως και ένα βαθύτερο γνωσιολογικό πρόβλημα. Εκείνο του χαρακτήρα της ιστορικής γνώσης. Θέτουν ευρύτερο το πρόβλημα της δυνατότητας γνωριμίας του παρελθόντος, της ανάκτησης με κάποια στοιχειώδη επάρκεια ως προς τα ουσιαστικά της κατανόησης, αυτής που έχει προϋπάρξει στην συλλογική διαδρομή και εμπειρία των κοινωνιών. Στην μακρά αλλά και στην βραχύτερη ιστορική διάρκεια. Στα Καλάβρυτα θέλουμε να γνωρίσουμε την εμπειρία του Ολοκαυτώματος, θέλουμε όμως να συναντήσουμε και την μνήμη, την ανάμνηση, τα βιώματα και τις μαρτυρίες των χρόνων της Επανάστασης. Εδώ ξεκίνησε η εθνεγεργσία των Ελλήνων, το επόμενο σας μουσείο πρέπει να είναι αυτό. Το 2021 πλησιάζει. Στο σημείο αυτό αρχίζουν τα αμφιλεγόμενα και επίμαχα ζητήματα, για να θυμηθούμε το γενικότερο τίτλο των εκδηλώσεων της ημέρας των μουσείων. Θα ήθελα να αναφερθώ με κάθε δυνατή συντομία στο ζήτημα αυτό. Τα αμφιλεγόμενα και τα επίμαχα με την ελπίδα ότι έτσι θα διαφανεί η κρίσιμη θέση των μουσείων στην γνωριμία του παρελθόντος.

Ας αρχίσουμε με μια γενικότερη ματιά στις περιπέτειες και τις ιδέες της ιστορικής γνώσης. Η ιδέα της γνώσης που μας κληροδοτήθηκε από τον 20^ο αιώνα και όχι μόνο της ιστορικής γνώσης γενικότερα, του τι είναι δυνατόν να γνωρίζουμε, σφραγίζεται από την αντιφατικότητα του αιώνα που την παρήγαγε. Και αυτό που χάθηκε ουσιαστικά στον 20^ο αιώνα είναι η οποιαδήποτε βεβαιότητα όχι τόσο στον χώρο της ιστορίας όσο στον χώρο της φιλοσοφίας. Αυτό που κατάφερε ο 20^{ος} αιώνας είναι να καταργήσει την ελπίδα φιλοσοφικής γνώσης, κάτι το οποίο ήταν το μεγάλο ιδεώδες των Αρχαίων Ελλήνων, με την δική τους αισιοδοξία για την κατάκτηση της φιλοσοφικής γνώσης. Ο περασμένος εκείνος αιώνας λοιπόν υπήρξε αιώνας φοβερών συμφορών και δεινών για την ανθρωπότητα αλλά και εποχή εντυπωσιακών επιτευγμάτων στο χώρο των θετικών επιστημών της ιατρικής και της τεχνολογίας. Η αλματώδης πρόοδος σε αυτούς τους χώρους του επιστητού θα δημιουργήσει ένα συναίσθημα μειονεξίας στις κοινωνικές επιστήμες. Στις επιστήμες του ανθρώπου, οι οποίες απεμπολούνταν συχνά τον κριτικό χαρακτήρα τους, έζησαν με την προσδοκία να μεταβληθούν σε «επιστήμες» κατά τα πρότυπα των θετικών επιστημών. Αυτή η επιδίωξη προκάλεσε σοβαρές και ενδιαφέρουσες επιστημολογικές συζητήσεις στο πεδίο των επιστημών του ανθρώπου.

Η ιστορία δεν έμεινε ανεπηρέαστη από αυτές τις συζητήσεις. Ο επιστημολογικός προβληματισμός στο πεδίο των ιστορικών σπουδών είχε ως αποτέλεσμα την καλλιέργεια μεγαλύτερης αυτοσυνειδησίας αλλά και βαθύτερης επίγνωσης των ορίων τόσο της έρευνας του παρελθόντος όσο και του έργου της συγγραφής της ιστορίας. Πώς γράφουμε την ιστορία; ποιο είναι το προϊόν το οποίο θα παρουσιάσουμε ως κεκτημένο της

ιστορικής γνώσης; Αυτές οι αμφιβολίες και αμφισβητήσεις είχαν ορισμένες πρακτικές συνέπειες.

Ας δούμε λοιπόν αυτές τις πρακτικές συνέπειες. Αφενός μεν οι επιστημολογικός προβληματισμός για το όριο της ιστορικής γνώσης οδήγησε σε έναν γόνιμο διάλογο με τις κοινωνικές επιστήμες και καλλιέργησε την διεπιστημονικότητα που εμπλούτισε σε μεγάλο βαθμό τη πρωτοτυπία της ιστορικής έρευνας και ανέδειξε αγνοημένες διαστάσεις της συνολικής εικόνας του παρελθόντος. Αφετέρου όμως ο προβληματισμός για τα όρια της ιστορικής γνώσης καλλιέργησε και έναν γενικότερο σκεπτικισμό για τη δυνατότητα της επίτευξης αυτού που η παλαιότερη θετικιστική ιστοριογραφία θεωρούσε ως το ιδεώδες του έργου τους, την αντικειμενική ανασύσταση του ιστορικού παρελθόντος όπως ακριβώς είχε συμβεί για να θυμηθούμε τον μεγάλο ιστορικό του 19^{ου} αιώνα Leopold von Ranke, ο οποίος ηγήθηκε της Γερμανικής ιστορικής σχολής που επηρέασε σε πολύ μεγάλο βαθμό και τη δημιουργία της Ελληνικής ιστορικής σχολής του 19^{ου} αιώνα. Αυτό το ιδεώδες έχει πλέον παραγκωνιστεί, λόγω της κριτικής στάθμισης του ιστοριογραφικού κανόνα και της αναγνώρισης των ισχυρών υποκειμενικών ιδεολογικών και άλλων παραγόντων που διαμορφώνουν τη συγγραφή της ιστορίας. Από αυτή την κριτική στάθμιση προέκυψε και η αντίληψη που τείνει σήμερα πλέον να γενικευθεί ιδίως μεταξύ πλείστων εκ των νεότερων ότι η ιστορία είναι απλώς αφήγημα. Έχει λεχθεί ήδη αυτό κατ' ουσίαν με υποκειμενική κατασκευή που καθορίζεται από τις συνθήκες παραγωγής της. Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Δηλαδή είναι η ιστορική έρευνα και κυρίως η συγγραφή της ιστορίας ένα πεδίο προσωπικής αυθαιρεσίας του καθενός; Είναι ένα πολύ σοβαρό ερώτημα. Έχει όντως χαθεί κάθε ελπίδα να γνωρίσουμε το παρελθόν απροκάλυπτα, να τα σταθμίσουμε κριτικά αλλά δίκαια και να εμβαθύνουμε την αυτογνωσία μας δια της γνώσεως αυτής;

Έχω πλήρη επίγνωση κυρίες και κύριοι ότι έχω εισέλθει στο ναρκοπέδιο των αμφιλεγόμενων ιστοριών και δεν έχω την πρόθεση αυτήν την εορταστική στιγμή να αναμοχλεύσω συζητήσεις και πάθη και πρέπει να ομολογήσω ότι τις συζητήσεις αυτές δεν τις βρίσκω και ιδιαίτερα επικοινωνητικές ως προς την προαγωγή της ιστορικής κατανόησης. Το γεγονός είναι αναμφίβολο. Ότι η κριτική στάση απέναντι στο έργο μας όχι μόνο στην ιστορία σε όλους τους χώρους όπου δουλεύει ο καθένας, όπου προσπαθεί να παραγάγει καινούργια γνώση, απαιτείται να αντιμετωπίζει αυτήν την πράξη της παραγωγής της γνώσης, κριτικά και αυτοκριτικά σε κάθε κλάδο του επιστητού. Και αυτή η κριτική προσέγγιση είναι επιβεβλημένη και πάντοτε επωφελής, επειδή μας επιφυλάσσει από αλόγιστες υπεροψίες τον μονοσήμαντο χειρισμό των πραγμάτων. Γνώμονας μας όμως στην άσκηση της κριτικής δεν πρέπει να είναι ουσιαστικά η αναίρεση της δυνατότητας της γνώσης, αλλά η επιβεβαίωση

του ουσιώδους ζητημένου στο πεδίο της επιστήμης, της κάθε επιστήμης που είναι και πρέπει απαραίτητα να παραμένει η αναζήτηση της αλήθειας κατά το δυνατόν και με επίγνωση των δυσκολιών και των ανασταλτικών παραγόντων που παρεισφρέουν σε αυτό το έργο λόγω της φύσης των ανθρωπίνων πραγμάτων όπως πρώτος παρατήρησε ο μέγιστος ιστορικός Θουκυδίδης.

Ο Θουκυδίδης αναφέρεται εις το ανθρώπειο. Την παρέμβαση του ανθρώπινου παράγοντα και στο έργο της πολιτικής και στο έργο της ιστορικής αναζήτησης, πολλές φορές με απρόβλεπτες και ιδίως η πολιτική με ολέθριες συνέπειες. Η ιστορία λοιπόν ένα παλιό αφήγημα, ένα παιχνίδι υποκειμενικών κατασκευών αλλά επίπονη αναζήτηση της αλήθειας για το παρελθόν. Επειδή το έργο αυτό στο επίπεδο της συγγραφικής προσπάθειας επιτελείται κυρίως βάσει γραπτών πηγών και τεκμηρίων, πολύ συχνά τα κενά, οι ελλείψεις, οι αποσπασματικότητα των γραπτών πηγών καθιστούν το έργο δύσκολο, επίμαχο και προβληματικό. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την δική μας ιστορία, για την περίπτωση της ιστορίας του Νεοελληνισμού, η οποία μέχρι περίπου τις αρχές του 1830, την δημιουργία του Ελληνικού κράτους, πάσχει σοβαρά από το πρόβλημα της αποσπασματικότητας των πηγών και μάλιστα εν συγκρίσει προς τον πλούτο των πηγών που διαθέτουν οι άλλες Ευρωπαϊκές ιστορικές παραδόσεις. Μόνο με την δημιουργία του κράτους άρχισε η συστηματική τήρηση αρχείων που καθιστά την αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας ευκολότερη, τη διασταύρωση των πληροφοριών, την κριτική των πηγών, και την εξαγωγή των συμπερασμάτων που επιτρέπουν την ελεύθερη συγγραφή της ιστορίας. Για όλες τις προηγούμενες εποχές, και σας το λέω από προσωπική μου πείρα γιατί ασχολήθηκα κυρίως με την ιστορία του Νέο-Ελληνισμού της πρώιμης νεοτερικότητας, το ζήτημα των πηγών της αποσπασματικότητας και των ελλείψεων των πηγών είναι μια θεμελιώδης πρόκληση η οποία απαιτεί πολύ μεγάλη προσπάθεια και σοβαρότητα για να αντιμετωπιστεί.

Στο σημείο αυτό, στην κάλυψη έστω και μερική των κενών που αφήνει η αποσπασματικότητα των γραπτών πηγών αποβαίνει κρίσιμος ο ρόλος των μουσείων και των μνημείων που διασώζουν τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος και βάσει αυτής της μαρτυρίας, της μαρτυρίας των υλικών καταλοίπων μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να αποκρυπτογραφηθούν τα αινίγματα που δημιουργεί η ανεπάρκεια ή η ασάφεια και η αντιφατικότητα των γραπτών πηγών. Ο Θουκυδίδης για να γράψει την ιστορία της σύγχρονης εποχής, την ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου αναζητούσε ακριβώς την μαρτυρία των υλικών καταλοίπων. Επισκεπτόταν τα πεδία των μαχών για να επιβεβαιωθεί για τις μαρτυρίες τις οποίες συγκέντρωνε για να γράψει την ιστορία του. Αυτό το έργο επιτελούν για εμάς σήμερα τα μουσεία. Έτσι τα μουσεία μιλούν για εκείνα που δεν έχουν βρεθεί στις πηγές ή για εκείνα

που η κατά ανάγκη επιλεκτική χρήση των πηγών μπορεί να άφησε εκτός της αφήγησης του παρελθόντος. Και είναι πολύ σημαντικό να προσέχει κανείς όχι τα εντυπωσιακά και επιβλητικά εκθέματα των μουσείων αλλά κυρίως τα ταπεινά εκθέματα τα οποία ακριβώς αναφέρονται για το μέρος της ζωής των ανθρώπων και για το επίπεδο της ροής της ιστορίας, το οποίο πολλές φορές δεν καταγράφεται στις γραπτές πηγές. Αυτή είναι η μεγάλη συμβολή των επισκέψεων στα μουσεία και της διδασκαλίας της επιτέλεσης του δικού μας εκπαιδευτικού έργου στις αίθουσες των μουσείων πέρα των αιθουσών των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Η διάχυση μάλιστα της αντίληψης για το τι μπορεί να εκτεθεί στα μουσεία και ο ιδεολογικός πλουραλισμός που πλέον επικρατεί στους τύπους των μουσειακών ιδρυμάτων έχουν συμβάλει σοβαρά στην γνωριμία με πλευρές της συνολικής ιστορικής εμπειρίας μιας κοινωνίας που δεν μαρτυρούνται από άλλες πηγές. Έτσι μουσεία λαογραφικά ή εθνογραφικά ή μουσεία του υλικού πολιτισμού μας αποκαλύπτουν μυστικά της ζωής του μεγαλύτερου μέρους του ανθρώπινου πληθυσμού της ιστορίας που δεν αφήνει γραπτά τεκμήρια, των ανθρώπων που χωρίς ιστορία όπως τους χαρακτήρισε ένας πραγματικά ρηξικέλευθος σύγχρονος ιστορικός στοχαστής. Περισσότεροι άνθρωποι δεν γράφουν, η μέγιστη πλειοψηφία, πως θα μάθουμε την δική μας μαρτυρία. Πως θα μάθουμε την δική τους συμμετοχή στο ιστορικό γίγνεσθαι. Θα την μάθουμε σε ορισμένες περιπτώσεις από δικογραφίες που συντηρήθηκαν κυρίως στα δυτικά αρχεία, από τα θύματα της κοινωνικής αδικίας. Θυμούμαι όταν πριν από χρόνια διάβαζα στην Βενετία τις δίκες των Ελλήνων Ορθοδόξων στην Ιερά Εξέταση και μάθαινα για την καθημερινότητα. Για τις γυναίκες οι οποίες δικάζονταν στην Ιερά Εξέταση γιατί ζύμωναν διαφορετικά το ψωμί, κατηγορούνταν για μαγεία. Από αυτά τα τεκμήρια μαθαίνεις για αυτόν τον πληθυσμό που δεν γράφει, δεν αφήνει ιστορικές μαρτυρίες. Όμως για τις δικές μας περιοχές που δεν υπάρχουν τέτοιου είδους αρχειακές σειρές λόγω των πολιτικών περιπετειών αυτής της χώρας και λόγω της παρατεταμένης ξένης δουλείας τι μένει για να μάθουμε την ιστορία των ανθρώπων χωρίς ιστορία;

Τα μουσεία και τα υλικά τεκμήρια τα οποία έχει διαρθρώσει κυρίως η καθημερινότητα των ανθρώπων και όπου έχουν διασωθεί φτάνουν σε αυτά τα ιστορικά και εθνογραφικά μουσεία. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η γνώση και η κατανόηση επιτυγχάνονται όχι μόνο με την άσκηση του λόγου αλλά και με την άσκηση της φαντασίας της διαίσθησης και της συμπάθειας που απαιτείται για να αναπτυχθεί το ανθρώπινο περιεχόμενο της ιστορίας, αρκεί αυτό να γίνεται χωρίς αυθαιρεσία με σοβαρότητα, εντιμότητα και με τα κριτήρια της αναζήτησης της αλήθειας. Αυτό που ο Δήμαρχος μας υπενθύμισε πριν με τα κριτήρια του ορθού λόγου. Με αυτόν τον τρόπο μας μιλά και το Μουσείο του Ολοκαυτώματος,

μια αίσθηση της ιστορίας που δεν είναι αφήγημα αλλά βίωμα, και συμμετοχή στην συνομιλία των ζώντων με τους νεκρούς και με εκείνους που δεν έχουν ακόμα γεννηθεί. Μια συνομιλία δια της οποίας σφυρηλατείται η συλλογική μνήμη της κοινωνίας και εμπλουτίζεται ο πολιτισμός με την επίγνωση του νοήματος της τραγωδίας που συχνά συνιστά το περιεχόμενο της ιστορίας.

Ευχαριστώ πολύ για την υπομονή σας.